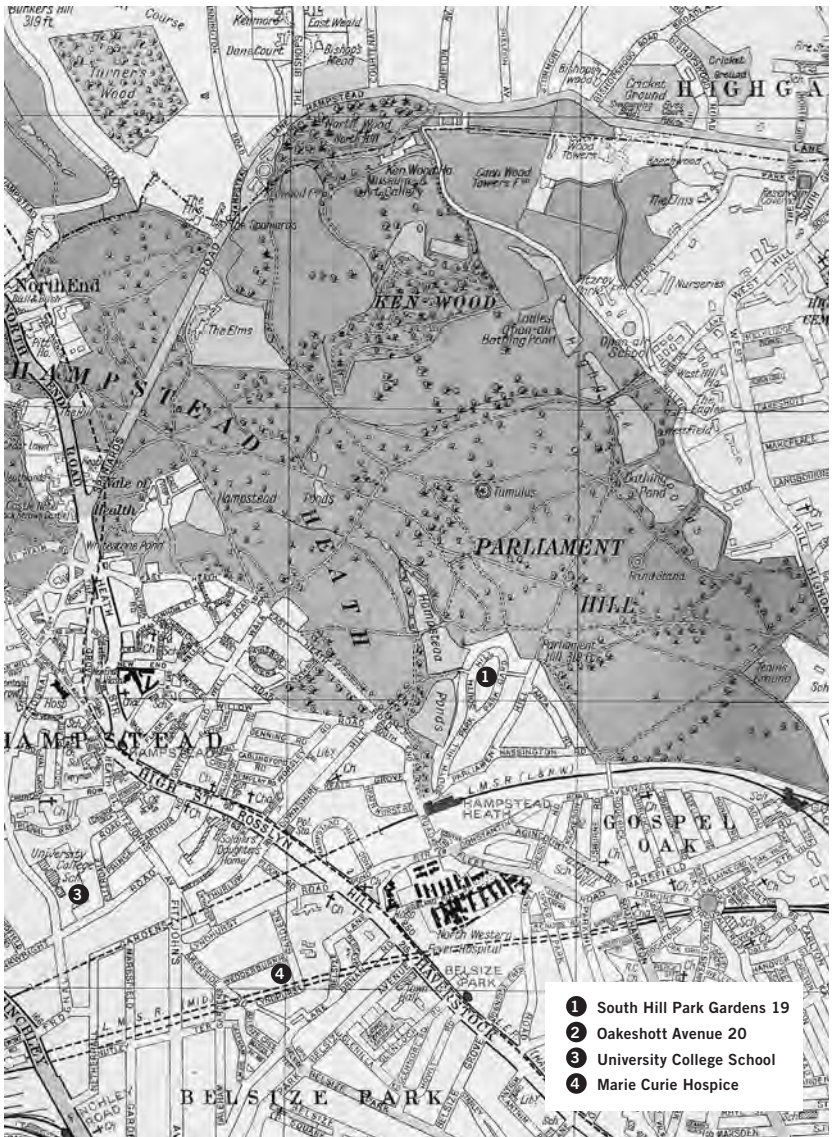

Voor Selma en Jed
en voor hun nichten en neven:
Nina en Clara
Rachel, Cleo en Nicholas
Max, Seth en Elliot

Inhoud

	WOORD VOORAF <i>Op West Hill</i>	II
I	<i>De bundist</i>	23
2	1905	49
3	<i>De Yost Typewriter Company</i>	59
4	<i>De grens over, 1919</i>	69
5	<i>Britten en bolsjewieken</i>	72
6	<i>Wood End</i>	81
7	<i>Hiernamaals</i>	86
8	<i>Zachar</i>	93
9	<i>Steeds stiller</i>	101
10	<i>André</i>	105
11	<i>De Krylenko-connectie</i>	126
12	<i>Frouma</i>	161
13	<i>Highgate</i>	181
14	<i>Het dak van het woord</i>	185
15	<i>Ira</i>	207
16	<i>Kinderjaren</i>	223
17	<i>De oorlog</i>	262
18	<i>Oxford en wat tussenbeide kwam</i>	280
	BESLUIT <i>Het schuurtje</i>	323
	WOORD VAN DANK	333
	STAMBOMEN	337
	NOTEN	343
	AFBEELDINGEN: <i>herkomst en bijschriften</i>	349

- 1 South Hill Park Gardens 19
- 2 Oakeshott Avenue 20
- 3 University College School
- 4 Marie Curie Hospice

WOORD VOORAF

Op West Hill

Ik dacht dat ik pa goed kende, maar op de dag van zijn overlijden begon ik te beseffen hoe weinig ik eigenlijk van zijn leven wist. We kwamen terug van het hospice en iemand vroeg wat voor soort begrafenis zijn ouders hadden gehad. Omdat niemand van ons daar zeker van was, deed ik wat mijn opleiding en intuïtie als historicus me ingaven: ik dook het archief in. Ergens boven op een kleerkast stonden zijn dozen met persoonlijke papieren en op een daarvan had hij geschreven: ‘Agenda’s, 1941-1996’. Ik klom op een stoel, tilde de doos omlaag en ging ermee op het bed van mijn ouders zitten. Ik weet vrijwel zeker dat dit de eerste keer was dat ik hem opende.

Pa en ik hadden altijd een hechte band gehad. Toen mijn broers en ik opgroeiden was hij altijd geruststellend op de achtergrond aanwezig geweest. Ik weet nog dat we eens een autoritje in de Cotswolds gingen maken, hij en ik samen. Het was op een lentedag, ik was een jaar of twaalf, dertien. We gingen naar huizen kijken omdat hij en ma overwogen een buitenhuisje te kopen. Ik had de wegkaart op schoot en weet nog hoe trots ik was dat hij op mijn richtinggevoel vertrouwde. Hij reed en ik tuurde door het raam naar het landschap dat voorbyschoot, volkomen op mijn gemak met het wederzijds vertrouwen en de stilte die tussen ons hing.

Het was geen ongemakkelijke stilte, geen peilloos zwijgen. Pa was nu eenmaal geen prater en wanneer een gesprek persoonlijk dreigde te worden, kon hij terugdeinzen als een schichtig paard. Bij moeilijke vragen liet hij vaak een zwak glimlachje zien voordat hij antwoord gaf. Maar hij antwoordde altijd, en vertelde ons over zijn jeugd en zijn ouders. Een paar jaar voor zijn dood besloten hij en ik zijn verhalen vast te leggen – hij was inmiddels grootvader en de tijd begon te

dringen, dus gingen we naar zijn kamer boven in huis en zette ik de cassetterecorder aan. Onze gesprekken namen meerdere middagen in beslag en ik kan me niet herinneren dat er iets was wat hij weigerde te bespreken. De grenzen liepen eerder in mijn hoofd: ik aarzelde bepaalde onderwerpen aan te snijden, terwijl veel andere vragen gewoon niet bij me opkwamen.

De doos bevatte enkele oude adresboekjes en een halve eeuw aan zakagenda's van het bekende Britse merk Letts, die hij netjes op chronologische volgorde had bewaard. Hij had de agenda's vooral gebruikt om afspraken te noteren en algauw vond ik de informatie die we zochten. Ze bevatten geen persoonlijke ontboezemingen of andere hartenkreten – weinig verrassingen in dat opzicht – en het aantal keren dat pa een stemming of gevoel had vastgelegd was op de vingers van één hand te tellen. Maar deze weinig mededeelzame pagina's vertelden hun eigen, ingetogen verhaal en naarmate ik verder las kreeg ik langzaam maar zeker een beter beeld van de dagelijkse bezigheden en sociale contacten die zijn leven hadden gekarakteriseerd.

Hij was opgegroeid in het noorden van Londen, in de wijk Highgate, en uit zijn agenda's sprak hoezeer hij eraan verknocht was geraakt. Begin januari 1942 schreef hij in zijn schoolagenda: 'Papa uit-zwaaien in Waterlow Park'. Hij was toen pas zestien jaar oud en stond op het punt terug te keren naar de school in Somerset waar hij als evacu  onderwijds genoot; zijn snel ouder wordende vader vertrok naar het zwaar gebombardeerde stadscentrum om er te werken als censor bij de posterijen in oorlogstijd. Een decennium later had hij Oxford en zijn diensttijd achter zich, en het jaar waarin zijn vader stierf kwam tevens zijn familie uit Parijs over en ging hij 'met de kinderen wandelen op de Heath'. Dat 'kinderen' kan geen betrekking hebben op mijn broers en ik, omdat wij toen nog niet geboren waren. Maar in de agenda van 1954 staat op 11 april al wel 'wandelen op de Heath met Miriam'; toen kenden ma en hij elkaar net een maand. Niet veel later dienden wij ons aan en gingen ze met ons spelen op de grasvelden boven de vijvers of wandelen tussen de ro-dodendrons achter het Kenwood House.

Toen ze kinderen kregen begonnen ma en pa ons te filmen en toen we ouder werden was het op winterse middagen een geliefde

bezigheid de projector tevoorschijn te halen, de gordijnen dicht te doen en onszelf als peuters te zien: Daves eerste stapjes, wanneer hij in Devon over het strand in de richting van de camera waggelt; Ben in de kinderwagen in onze achtertuin; Jony op het klimrek. Een van hun eerste sessies dateert uit de zomer van 1958. Het was een zonnige dag en ma zal de camera hebben gehanteerd – die hadden ze geleend van een vriend. Ze zijn picknicken op Hampstead Heath en zoals altijd hebben ze een plaid op de grond gelegd omdat het gras zelfs in juli en augustus vaak nog enigszins vochtig is. Pa ligt op zijn rug en tilt me boven zijn hoofd: hij blaakt van levenslust en ziet er sterk en gelukkig uit, zoals ik me hem ook uit mijn kinderjaren herinner. Maar wanneer ik het beeld stilzet, valt me nu in de verte iets anders op: achter hem, achter de vijvers en boven de bomen, steekt de torenspits van St. Michael's op Highgate West Hill omhoog. Deze markeert met merkwaardige precisie de plek waar ik dagelijks op een taxi stond te wachten om hem een halve eeuw later, tijdens zijn laatste levensmaanden, in het ziekenhuis te bezoeken.

Het was in de zomer van 2009, toen een sabbatical ons terug naar Londen had gebracht. Kort na onze aankomst was zijn gezondheid zienderogen achteruitgegaan. Omdat we niet over een auto beschikten, liep ik meestal de heuvel van Highgate op om daar te wachten op een taxi. Die herfst was het weer ongewoon zacht – ik herinner me tenminste vrijwel geen regenachtige dagen – en tijdens de wan-

delingen kon ik het beeld van pa op zijn ziekbed loslaten en inruilen voor de dingen waar hij graag over sprak: de oorlog, zijn jeugd, geschiedenis, Rusland.

Op zo'n vijftig meter van de taxistandplaats stond er bij een splitting een verkeersteken: de ene pijl wees naar HIGHGATE VILLAGE, de andere naar THE NORTH. Terwijl de auto's voorbij raasden, de stad in of juist uit, deed dit teken – misschien kwam het door de beperkte keus die het bood of anders door het lettertype van midden vorige eeuw – me onwillekeurig denken aan de plaatsen die pa zijn thuis had genoemd. Opeens besepte ik dat zijn ruim tachtig levensjaren – even los van zijn tijd in het leger, op de universiteit en zijn zakenreizen – zich lieten voorstellen als een reeks punten in de buurt van Hampstead Heath, de weidse golvende ruimte die zich onder mij ontvouwde. Anders dan zijn ouders – die uit Rusland waren weggerukt en van hun familie waren gescheiden voordat ze zich na zware beproevingen uiteindelijk in Londen vestigden – was hij hier thuis geweest, had zijn leven zich grotendeels afgespeeld binnen een dag gaans vanaf de plek waar ik nu stond. En nu eindigde het slechts een paar honderd meter van de plek waar het was begonnen, en ik vroeg me af of de tevredenheid die ik hem vaak toedichtte – noem het de aanvaarding van het leven, een zeker geluk, als dat niet al te hoogdravend klinkt – op de een of andere manier samenhang met zijn langdurige verbondenheid met dit gebied, wat zijn ouders verder ook naar Engeland of dit specifieke deel van Londen had gevoerd en hen ertoe had gebracht het hun thuis te maken, en dat van hem.

Sinds ik een paar jaar daarvoor naar New York was verhuisd, was ik sterk nostalgische gevoelens voor mijn geboortestad gaan koeste-

ren. Toen ik opgroeide waren de dingen in veel opzichten niet erg anders dan in pa's tijd: de theehuizen van Lyons waren verdwenen en de eerste supermarkten van Sainsbury's hadden hun deuren geopend. Maar de victoriaanse klaslokalen in de school verderop in de straat, de weinig gerieflijke toiletten tegenover de speelplaats, de warme openbare leeszalen, de hele door rangen en standen gedefinieerde geest van Engeland waren nog min of meer onveranderd. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw verdween dit alles in rap tempo. Londen kreeg te maken met enorme inkomende kapitaalstromen en ik zag de stad voor mijn ogen van gedaante veranderen. Tijdens het ziekbed van pa dacht ik na over nostalgie en over wat eraan voorafgaat. Hoe kan het dat we de plaatsen waar we wonen als een deel van onszelf gaan ervaren? Wat had het voor pa's zwijgzame vader Max betekend dat hij zijn geboorteplaats nooit meer had teruggezien? Hoe had pa's warme moeder en gevoelsmens Frouma leren aanvaarden dat ze dertig jaar lang gescheiden van haar familie in Moskou moest leven? Wat voor onzichtbare psychische worstelingen, wat voor pogingen tot zelfverloochening, waren ervoor nodig geweest om in Highgate een thuis te stichten waarin hun zoon kon opgroeien? Het waren vragen die een nieuwe lading voor me kregen nadat ik weer was teruggekeerd naar Manhattan. Hoe langer ik erover nadacht, hoe meer beide vormen van verlies – de dood van pa en het verdwijnen van Londen zoals ik dat als jongen had gekend – met elkaar te maken leken te hebben.

Ze boden zicht op een derde vorm van verlies, langer geleden al. Ik had pa's ouders nooit echt leren kennen, doordat Max voor mijn geboorte was gestorven en Frouma toen ik zes was. Maar uit alles bleek dat pa's zwijgzaamheid niets was vergeleken bij die van zijn vader. Hoe viel anders te verklaren dat Max en Frouma weliswaar een intieme verhouding hadden gehad, maar dat hij haar schijnbaar nooit de naam van zijn eigen moeder had verteld? Anders dan bij pa had Max' zwijgzaamheid echte geheimen verhuld. Voordat hij Frouma had leren kennen, had hij in het tsaristische Rusland als radicale socialist voor de revolutie geijverd – iets waarover hij na zijn ondergrondse politieke activiteiten nooit meer had gesproken. Veel van zijn naaste kameraden waren op gewelddadige wijze aan hun eind gekomen, vermoord door de bolsjewieken dan wel door de na-

zi's. Zijn besluit naar Engeland te vertrekken, met Frouma te trouwen en een gezin te stichten was een eerste vereiste geweest om ons bestaan mogelijk te maken. In haar had hij iemand herkend voor wie het onderhouden van familiebanden een manier was om het leed van de geschiedenis te verzachten. Maar voor Max was het begin van een burgerlijk leven alleen mogelijk geweest door zijn politiek activisme vaarwel te zeggen: het stichten van een thuis en politieke teleurstelling konden niet los van elkaar worden gezien.

Misschien verklaart dit waarom mijn beeld van hem sterk is gekleurd door het gevoel van weemoed over vervlogen hoop. In de moed en toewijding die hij in zijn jonge jaren aan de dag had gelegd, herkende ik iets waaraan we in onze kleingeestige tijd, met zijn demagogen, obscene welvaart en toenemende naar binnen gerichtheid, een voorbeeld kunnen nemen. Tegenwoordig lijken veel mensen zo geremd en verlamd door hun wantrouwen jegens sociale utopieën, zelfs de meest praktische varianten daarvan, dat ze niet bereid zijn te strijden voor wat ook maar iets verder gaat dan de vervolmaking van hun eigen zelf. Max had verbeterd gestreden voor het welzijn van anderen – gedreven door een heel ouderwets, hartstochtelijk streven naar gerechtigheid dat voortkwam uit de armoede en uitbuiting die hij zelf aan den lijve had ervaren. Hij had een diepe afkeer van elke vorm van simplistisch groepsdenken, helemaal wanneer dat werd ingegeven door etnische en religieuze superioriteitsgevoelens, een weerzin die evenzeer wortelde in zijn gevoel als zijn verstand. De beweging waarvoor hij meer dan een eeuw geleden had gestreden was ten onder gegaan en in de vergetelheid geraakt, maar dat leek geen wezenlijk verschil te maken. De verliezers van de geschiedenis hebben ons meer te leren dan de overwinnaars. Geen overwinning houdt eeuwig stand – uiteindelijk is hoe je reageert op een nederlaag wat telt.

Toen ik nog in Highgate was, moest ik denken aan Fisher and Sperr, een antiquariaat aan de grote winkelstraat naast de Hilltop Beauty Salon. Ik weet niet goed waarom – misschien wel omdat de ideeën van verliezers nergens beter bewaard blijven dan in een oude boekhandel, waarmee de mogelijkheid bestaat dat ze worden herontdekt en een nieuw leven krijgen. En misschien was dit ook wel de reden waarom ik zo ontzet reageerde toen er op een dag een stoffig

groen gordijn in het vertrouwd erkerraam verscheen als een tastbaar bewijs van John Sperrs overlijden en de sluiting van de winkel. De zaak was er zo lang geweest dat ik op de een of andere manier had verwacht dat hij eeuwig zou blijven voortbestaan; Mr. Fisher was al jaren eerder uit beeld verdwenen, maar John Sperr had tot zijn laatste snik achter de toonbank gestaan: hij was met de jaren nogal doof geworden en stond de bezoekers op bulderend volume te woord, maar als je eenmaal zijn vertrouwen had weten te winnen, haalde hij de sleutel tevoorschijn, stak die enigszins moeizaam in het slot, knipte het licht aan en bood toegang tot het spelonkachtige magazijn achter in de winkel, waar hij zijn schatten bewaarde. Het was er altijd ijskoud en de boeken lagen er in hoge stapels opgetast stof te vergaren. Op een middag vond ik er een kleine, in leer gebonden uitgave van de *Anthologia Lyrica Graeca*, met op de titelpagina in een nauwgezet maar minuscuul schooljongenshandschrift de handtekening 'V.E. Rieu' en de datum, '10 november 1902'. Ik kocht het boek omdat ik

